

مروری تحلیلی بر خدمات فنی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

مینا بشارتی

سرپرست بخش فهرستنویس کتابخانه مرکزی و

مرکز اسناد دانشگاه تهران

چکیده

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران به عنوان یکی از بزرگ‌ترین و غنی‌ترین کتابخانه دانشگاهی کشور است. در این مقاله سعی شده است در حد امکان تاریخچه، ساختار و نحوه ارائه خدمات بخش فهرستنویس کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ارائه گردد. در نهایت مروری بر روند فعالیت‌های فعلی بخش و نحوه خدمات آن بیان گردیده است. کلید واژه‌ها: خدمات فنی، فهرست نویسی، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، دانشگاه تهران

مقدمه

فکر تأسیس دانشگاه تهران از سال ۱۳۰۷، در زمان وزارت معارف آقای تدین

مقدمه

فکر تأسیس دانشگاه تهران از سال ۱۳۰۷، در زمان وزارت معارف آقای تدین به وجود آمد؛ ولی چون امکانات این کار به هیچ وجه فراهم نبود، ناچار اجرای آن به تأخیر افتاد. در سال ۱۳۱۰ از طرف آقای دکتر تدین طرحی تهیه شد و طرح مورد تصویب قرار گرفت و به وزیر معارف وقت، آقای یحیی خان قراقرلو اعتمادالدوله دستور داده شد که آن را به اجرا درآورد. در این جریانات کابینه تغییر کرد و در کابینه بعدی آقای علی اصغر حکمت به سمت کفالت وزارت معارف منصوب گشت و در صدد اجرای طرح تأسیس دانشگاه برآمد و به ترتیب در هفتم خرداد ۱۳۱۳ شمسی تأسیس «دانشگاه» را قبلاً به نام «دارالمعلمین» معروف بود از تصویب مجلس شورای ملی گذشت و به موجب ماده دوم آن قانون شش دانشکده (۱) پزشکی و شعب و فروع آن، (۲) حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، (۳) ادبیات و فلسفه و علوم تربیتی، (۴) علوم طبیعی و ریاضی، (۵) فنی، و (۶) علوم معقول و منقول) افتتاح گردید (راهنمای دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۱۳۴۱-۱۳۴۵).

در سال جاری (۱۳۸۳) دانشگاه تهران، یا بهتر است گفته شود دانشگاه مادر، هفتاد ساله شد و ساختار اصلی آن، در حال حاضر شامل کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد به همراه ۱۷ دانشکده، ۷ مؤسسه آموزشی و پژوهشی، ۵ مرکز آموزشی و پژوهشی، ۲ مجتمع و یک انستیتو است.

هسته اصلی کتابخانه مرکزی با مجموعه‌ای از ۱۳۲۹ نسخه خطی اهدایی استاد سید محمد مشکوة به دانشگاه تهران در اواخر سال ۱۳۲۸ به وجود آمد. فعالیت کتابخانه تا سال ۱۳۴۳ به گردآوری نسخ خطی و عکس برداری و تهیه میکرو فیلم از آثار خطی اسلامی موجود در کشورهای خارج و نیز شهرهای مختلف ایران اختصاص داشت. پس از اینکه طرح بنا کردن ساختمانی برای کتابخانه مورد تصویب قرار گرفت و نخستین کلنگ بنای آن در مهرماه ۱۳۲۳ زده شد، ساختمان در سال ۱۳۴۱ به اتمام رسید و در اول مهر ماه ۱۳۵۰ گشایش یافت. بدین ترتیب، کتابخانه در ساختمان جدید رسماً کار جدید و مستمر خود را آغاز کرد (افشار، ۱۳۵۴). بنای نه طبقه کتابخانه شامل زیرزمین

در دو سطح همکف، طبقه اول، و پنج طبقه مخزن منابع کتابخانه است. هم‌اکنون کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد یکی از بزرگ‌ترین، غنی‌ترین و مهم‌ترین کتابخانه‌های دانشگاهی ایران است و مجموعه‌ای بی‌نظیر و ارزشمند را در زمینه‌های مختلف علوم و فنون و ادب در بردارد. بخش‌های مختلف کتابخانه عبارتند از: (۱) فراهم‌آوری، (۲) فهرست‌نویسی کتاب‌های چاپی فارسی، عربی و لاتین، (۳) نشریات ادواری، (۴) مرکز اسناد و پایان‌نامه‌ها، (۵) مراجعات و امانت کتاب، (۶) نسخه‌های خطی، (۷) مرکز آسیب‌شناسی و مرمت کتاب‌های خطی و چاپی، (۸) خدمات فرهنگی و سمعی و بصری، (۹) مرکز کامپیوتر و اطلاع‌رسانی، و (۱۰) امور عمومی.

معرفی بخش فهرست‌نویسی

رشد فزاینده اطلاعات و گستردگی بیش از حد علوم و موضوعات، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی را بر آن داشته تا به سنجش نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان بپردازد. بر طبق برآوردهای آماری، تولید اطلاعات در جهان هر سال ۳۰ درصد افزایش می‌یابد، در حالی که نرخ رشد مصرف سالانه اطلاعات فقط ۳ درصد است. این بدان معناست که بخش زیادی از اطلاعات تولید شده بی‌استفاده می‌ماند (بشیری، ۱۳۸۲، ص ۴۸) ولی بقیه اطلاعات که مورد استفاده قرار می‌گیرد باید به گونه‌ای سازماندهی شود که بتوان با سرعت و سهولت به آن دسترسی یافت و سازماندهی سریع انواع اطلاعات علمی و دسترس‌پذیر کردن آنها در هر جامعه‌ای از اهمیت زیادی برخوردار است و هر کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی باید منابع چاپی و غیرچاپی خود را مطابق با استانداردهای پذیرفته شده ملی و بین‌المللی سازماندهی کند. این امر در بخش خدمات فنی باید طبق اصول پذیرفته شده ملی و بین‌المللی سازماندهی شود و به قصد بازیابی آسان و سریع به هنگام نیاز انجام گیرد. کتاب استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران در تعریف سازماندهی منابع این‌گونه بیان می‌کند: "برای آن که مجموعه منابع کتابخانه دانشگاهی از هر حیث قابل استفاده و بهره‌برداری باشد کتابخانه باید این منابع را از لحاظ شکل مادی و ظاهری و نیز از نظر محتوای فکری و اندیشه به گونه‌ای سازمان

دهد که بتوان به سرعت و سهولت به جزء جزء آن دسترسی داشت. لازم است هر کتابخانه دانشگاهی مواد و منابع خود را براساس اصول و قواعد پذیرفته شده ملی و بین‌المللی سازمان‌دهی کند تا علاوه بر تسریع و تسهیل کار بازیابی این مواد، نظام اطلاع‌رسانی کتابخانه نیز با نظام جهانی اطلاعات هماهنگ و سازگار گردد (تعاونی، ۱۳۸۱).

بخش فهرست‌نویسی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران نیز در راستای همین امر به فهرست‌نویسی و آماده‌سازی کتابخانه می‌پردازد. یکی از راه‌های تهیه کتاب در کتابخانه از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می‌باشد و طبق قانون و اسطوری، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی از کلیه کتاب‌های که در ایران (با تیراژ بیش از ۲۰۰۰ نسخه) منتشر می‌شود، یک نسخه به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ارسال می‌گردد و این بخش سعی در فهرست کردن کتاب‌های روز و کتاب‌های درسی مورد نیاز مراجعه‌کنندگان در کمترین زمان ممکن می‌پردازد.

سیر تحول فهرست‌نویسی در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

در گذشته، ارائه خدمات فهرست‌نویسی در سه بخش جداگانه‌ای انجام می‌گرفته است:

۱. بخش فهرست‌نویسی فارسی و عربی که مراحل فهرست‌نویسی و آماده‌سازی کتاب‌ها را انجام می‌داده است.
۲. بخش فهرست‌نویسی انگلیسی که کلیه کتاب‌های انگلیسی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد در این بخش فهرست‌نویسی می‌شده و آماده‌سازی آنها نیز انجام می‌گرفته است.
۳. بخش فهرست‌نویسی لاتین و خدمات دانشکده‌ها، که در این بخش کتاب‌های لاتین (فرانسه، آلمانی، روسی، ایتالیایی، و...) کتابخانه مرکزی را بعضی از دانشکده‌ها کتاب‌های انگلیسی خود را به این بخش ارسال می‌کردند و این بخش پس از فهرست‌نویسی کتابها و آماده‌کردن برگه‌های فهرست‌نویسی آنها به دانشکده‌های مربوط عودت می‌داده است.

بخش فهرست نویسی فارسی و عربی به سرپرستی آقای حسین بنی آدم (دارنده مدرک لیسانس زبان انگلیسی) حدود سال ۱۳۴۶ شروع به کار کرد. بعد از ایشان آقای عباس مافی (دارنده مدرک لیسانس شیمی) از سال ۱۳۵۶ لغایت مهرماه ۱۳۷۸ سرپرستی این بخش را به عهده داشت، و پس از ایشان آقای محمد دهدشتی اخوان (دارنده مدرک لیسانس علوم سیاسی) تا مرداد ۱۳۷۹ عهده دار این بخش بودند؛ بعد از ایشان، سرپرستی این بخش به بنده تفویض گردید.

سرپرست بخش فهرست نویسی کتاب‌های انگلیسی خانم پروین دخت جناب زاده، فوق لیسانس کتابداری، بودند که طی مدت ۳۰ سال، تا سال ۱۳۷۷، در این سمت انجام وظیفه کردند.

در بخش فهرست نویسی لاتین و خدمات دانشکده‌ها، خانم دکتر عصمت الملوک حکیمی (دکترای تاریخ و دیپلم عالی کتابداری از فرانسه) و بعد از ایشان سرکار خانم شیرین صدرالحفاظی (فوق لیسانس کتابداری) و پس از ایشان سرکار خانم ملیحه آقازاده (لیسانس زبان انگلیسی) سرپرستی این بخش را به عهده داشته و پس از بازنشسته شدن سرکار خانم آقازاده در سال ۱۳۶۹، سرپرستی بخش به سرکار خانم فریده السادات کاظمیان، فوق لیسانس کتابداری، تفویض گردید.

در سال ۱۳۷۷، پس از بازنشسته شدن سرکار خانم جناب زاده، بخش فهرست نویسی انگلیسی و فهرست نویسی لاتین و خدمات دانشکده‌ها ادغام گردید و سرپرستی بخش فهرست نویسی لاتین کتابخانه مرکزی به عهده سرکار خانم فریده السادات کاظمیان بود تا اینکه در تابستان سال ۱۳۸۲ دو بخش فهرست نویسی فارسی، عربی و فهرست نویسی لاتین در هم ادغام گردید و سرپرستی آن به بنده تفویض گردید.

از نظر سازماندهی، اصول و روش‌هایی که در فهرست نویسی ورده بندی کتاب‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد به کار می‌رود مبتنی بر رده بندی LC است. در بخش انگلیسی و خدمات دانشکده‌ها، در ابتدا از کتاب‌های رده بندی موضوعی کنگره و هم چنین کتاب‌های فهرست مشترک کنگره (NUC) تا سال ۱۹۸۲ استفاده می‌شده است و در سال‌های بعد، از میکروفیش که سال‌های ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۳ را در برمی‌گرفت، استفاده

می شد. بعدها، تا سال ۱۹۹۹ از CD استفاده می شده است. در مورد کتاب‌های بررسی، رده‌های گسترش یافته که توسط کتابخانه ملی تهیه شده، استفاده نمی شده است. همان نظمی که از سال‌های آغازین بر این مجموعه حاکم بوده، حفظ گردید. بعدها با توجه به ورود کامپیوتر به کتابخانه‌ها، از جمله کتابخانه مرکزی، دسترسی به منابع کتابخانه کنگره از طریق online امکان پذیر گشت و از CD های کتابشناسی کتابخانه ملی نیز برای کتاب‌های فارسی استفاده شد.

مرکز آمار و انفورماتیک دانشگاه، از اوایل خرداد سال ۱۳۷۸، اقدام به طراحی سیستم جامع دانشگاه تهران برای کتابخانه‌های دانشگاه تهران نمود که شروع آن از کتابخانه مرکزی، به علت گستردگی موضوعات کتاب‌ها، آغاز گردید. با توجه به اهداف بلند مدت نظام یکپارچه نرم‌افزار جامع دانشگاه تهران که به کارگیری آن برای تمام کتابخانه‌های دانشکده‌ای و مؤسسات وابسته به دانشگاه تهران پیش بینی شده، مشکلاتی بروز نمود. از طرف دیگر، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد از نرم‌افزار نوسا استفاده کرده است و با ورود نرم‌افزار جدیدی به نام اوراکل و انتقال اطلاعات از نوسا به اوراکل و ورود جدید در این نرم‌افزار مشکلات دیگری به همراه داشت. همزمان با این مشکلات، مسائل عدیده دیگری که شاخص‌ترین آنها شماره‌دان یکسان برای کتاب‌های متفاوت، موضوعات و اسامی غیر مستند و شماره ثبت‌های تکراری، کم‌کم ظهور نمود. در ضمن، به علت جوان بودن بن نرم‌افزار، مشکلاتی که در عمل پدید آمد کم نبود. این مشکلات، واقعیتی بود که بر سر راه وجود داشت و از طرفی این‌گونه ناهمواری‌ها و ناهمگونی‌ها در راه‌اندازی هر سیستم مکانیزه جدید بسیار قابل پیش بینی است.

روند فعالیت‌های فعلی بخش بهره‌رست‌نویسی

در بخش فراهم‌آوری، در هنگام انتخاب کتاب توسط «کمیته انتخاب کتاب کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد» محل ارسال کتابها نیز مشخص می‌شود که «ار کدام یک از مخازن، سالن مرجع، سالن ایران‌شناسی، تالار خطی، مخزن ویژه، یا سالن نفیس فرستاده شود. بعد از ارسال کتابها از بخش فراهم‌آوری که دارای شماره ثبت و بهره‌رست‌نویسی

مرکز اسناد است، ابتدا در کامپیوتر چک می‌شوند، کتاب‌هایی که قبلاً فهرست نویسی شده است جدا می‌گردند و در روال کار خود در کامپیوتر و رف برگه ثبت می‌شوند و کار آماده سازی کتاب‌ها که شامل برچسب، بارکد و ورود آن به کامپیوتر است انجام می‌گیرد و برای چیدمان به محل مخصوص خود فرستاده می‌شود. هرکدام از سال‌های ذکر شده، برگه‌دان‌های مخصوص خود دارند که توسط این بخش برگه‌های مادر برای آنها همراه با کتاب‌ها ارسال می‌گردد. کتاب‌هایی که باید فهرست نویسی شوند چه به صورت بنیادی چه از طریق online کتابخانه کنگره و یا CD ملی توسط فهرست نویسان، فهرست نویسی می‌شود. نکته قابل ذکر اینکه از سال ۱۳۸۱ در فهرست نویسی فارسی از گسترش رده بندی استفاده گردید ولی این امر مستلزم تغییراتی در مخازن و سالن‌ها و در رف برگه‌ها بود و از طرف دیگر، متخصصان فنی کامپیوتر نیز مشکلاتی را در برنامه خود مشاهده کردند، زیرا قبلاً در شماره ردان فقط حروف لاتین و اعداد لاتین استفاده می‌شد ولی اکنون با همگام شدن با کتابخانه ملی و استفاده از رده‌های گسترش یافته از حروف و اعداد فارسی نیز در شماره دان باید استفاده می‌گردید. به همین علت، مدت زمانی سپری شد تا این قابلیت در نرم‌افزار جامع دانشگاه تهران حاصل شد. ابتدا از گسترش BP استفاده گردید بعد از حل مشکلات نرم‌افزاری، رف و چیدمان کتاب‌ها و مشکلاتی که در وب پدید گرفت از رده‌های دیگر مانند DSR و سپس PIR و به مرور از تمام گسترش‌ها استفاده گردید.

موضوع‌ها نیز با سرعنوان موضوعی هماهنگ گشت و آنها نیز در حد توان یکپارچه گردید. برگه‌های ارجاعی نیز برای موضوع‌هایی که به نوعی با استانداردها هماهنگ نبوده مورد استفاده قرار گرفت و همین‌طور برای سرشناسه‌های اصلی از فهرست مستندات استفاده شد و از سرشناسه‌های قبلی به مستندات فعلی برگه‌های ارجاعی نوشته شد.

در مورد برگه‌های فهرست نویسی نیز، بسته به جایگاه کتاب در برگه‌ها نیز مهرهای متفاوت زده می‌شود، کتاب‌های مرجع با مهر R، کتاب‌های ایرانی شناسی قبلاً با مهر RF و هم‌اکنون با مهر ایران شناسی، کتاب‌های تالار خطی با مهر RU،

کتاب‌های ویژه با مهر RS و کتاب‌های سالن نفیس با مهر نایاب، همگی با مهر دیگری که مهر «امانت داده نمی‌شود» مهور می‌گردند.

این برگه‌ها بعد از سورت شدن، همگی براساس حروف الفبا در برگه‌دان عمومی (موضوع، مؤلف، عنوان) که در طبقه اول کتابخانه مرکزی قرار دارد، فایل می‌گردند و کتاب‌ها نیز بعد از زدن برچسب (البته رنگ برچسب برای مخازن و سالن‌های متفاوت، مختلف است) و بارکد و وارد شدن به کامپیوتر به محل‌های مخصوص فرستاده می‌شوند.

با توجه به این باور که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مخازن دانش هستند و نقش مهم در چرخه انتقال اطلاعات ایفا می‌کنند، و از طرفی خدمات ستون اصلی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی محسوب می‌گردند و منابع را باید به گونه‌ای سازماندهی کرد که به سرعت و سهولت قابل بازیابی برای استفاده کنندگان آن کتابخانه باشد، تمام سعی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد و نیز دو بخش فهرست‌نویسی کتاب‌های چاپی استفاده از قوانین و ضوابط و استانداردهای ملی و بین‌المللی است که بتوان مفهوم و معنای درست کتابخانه، در کتابخانه مرکزی، مرکز اسناد دانشگاه تهران متجلی گردد.

پیشنهادات

۱. برای احیای نقش کتابخانه مرکزی به عنوان کتابخانه مادر و جهت جلوگیری از اتلاف زمان و نیروی انسانی، مرکز خدمات فهرست‌نویسی کلیه دانشکده‌های دانشگاه تهران در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد ضروری به نظر می‌رسد.
۲. کارگاه‌های آموزشی برای کتابداران رای‌آشنایی آنان به مسائل و دانش‌های جدید کتابداری و روزآمد کردن این گروه و سپس آشنایی آنان با یکدیگر و استفاده از تجربیات همدیگر جهت پیشبرد بهتر کتابخانه‌ها حائز اهمیت است.
۳. کلاس‌های آموزش کاه‌پیوتر کوتاه مدت و مستمر برای کتابداران جهت استفاده سریع‌تر و آسان‌تر و بازیابی کتب‌ها از مراجع مختلف کامپیوتری و آشنایی با شبکه‌ها و تسهیلات اطلاع‌رسانی، در عصر حاضر اجتناب‌ناپذیر است.

۴. آموزش کتابداران جهت تشخیص نسبتاً دقیق منابع اطلاعاتی مرتبط با نیازهای اطلاعاتی مراجعه کنندگان و در مراحل بعدی آموزش خود مراجعه کنندگان برای این مهم نقشی عمده در بهبود خدمات دارد.

مآخذ

افشار، ایرج (۱۳۵۴). "گزارش سال ۱۳۵۳ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران". کتابداری، ۱۳۵۴ (دفتر پنجم).

بشیری، جواد (۱۳۸۲). "سنجش نیازهای اطلاعاتی محققان وزات جهاد کشاورزی". فصلنامه کتاب، پاییز، ش ۳. تعاونی، شیرین (۱۳۸۱). استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

راهنمای دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۱۳۴۱-۱۳۴۵.